

О. І. Ісасва

Громадська організація «Школа Ірини»

ОДЕСИТИ А. О. СКАЛЬКОВСЬКИЙ ТА А. С. БОРИНЕВИЧ: ЛІДЕРИ ВІТЧИЗНЯНОЇ СТАТИСТИЧНОЇ НАУКИ ХІХ СТ.

Проаналізовано внесок у розвиток міської статистики, демографії, історії видатних одеських вчених та громадських діячів А. О. Скальковського (1808–1898) та А. С. Бориневича (1855–1946). Проведено паралель між діяльністю обох вчених та їх впливом на розвиток окремих галузей вітчизняної науки.

Ключові слова: А. О. Скальковський, А. С. Бориневич, демографія, міська статистика, земська статистика, історія, економіка.

The contribution to the development of urban statistics, demography, history of famous Odessa scientists and public figures Apollon Skalkovsky (1808-1898) and Anton Borinevich (1855-1946) is analyzed in the article. A parallel was made between the activities of both scientists, as well as their influence on the development of branches of domestic science.

Keywords: Apollon Skalkovsky, Anton Borynevych, demography, statistics, history, economics.

Проанализирован вклад в развитие городской статистики, демографии, истории известных одесских ученых и общественных деятелей А. А. Скальковского (1808–1898) и А. С. Бориневича (1855–1946). Проведена параллель между деятельностью обоих ученых, а также их влиянием на развитие отдельных отраслей отечественной науки.

Ключевые слова: А. А. Скальковский, А. С. Бориневич, демография, городская статистика, земская статистика, история, экономика.

Актуальність теми. Вагому роль у дослідженні процесів і явищ, що відбувалися в суспільному житті та народному господарстві Півдня Російської імперії відігравали вітчизняні вчені з Одеси Аполлон Олександрович Скальковський (1808–1898) та Антон Самійлович Бориневич (1855–1946). Зазначені вчені зробили значний внесок у розвиток вітчизняної економіки, статистики, демографії ХІХ ст., постали фундаторами центрів статистичних досліджень в Одесі, а також славилися своїми ґрунтовними історичними дослідженнями. Крім того, вони відомі своєю активною суспільною діяльністю, що сприяла не тільки розвитку наукових товариств й становленню освітніх закладів, а й популяризації науки і культури в суспільстві [1; 11; 29]. Тому нами вбачається актуальним проведення паралелі та здійснення узагальнюючого дослідження між напрямками діяльності обох вчених та їх впливом на розвиток окремих галузей вітчизняної науки.

Аналіз досліджень і публікацій останніх років. Постать А. О. Скальковського серед істориків науки відома здебільшого завдяки його історичним дослідженням Південної України. Його історична діяльність розглядалася в наукових працях Новікової Л. В. (у тому числі в дисертаційному дослідженні) [20; 21; 30], Кравченко В. В. [14], Першиної З. В. [24], Чумака О. М. [31], Хмарського В. М. (зокрема його археографічні дослідження) [27–30] та ін. Гончарук Т. Г. дослідила економічні праці вченого [6; 7], Боровий С. Я. висвітлив його економічні погляди

[5], Котова Н. О. торкнулась його особистості в контексті діяльності статистичних комітетів на Одещині [12; 13]. Марченко М. І. було вказано на роль А. О. Скальковського в розвитку Одеського товариства історії і старожитностей [18].

Життєвий шлях А. С. Бориневича, його науково-практична й педагогічна діяльність були всебічно розглянуті нами в дисертаційному дослідженні [11]. Крім того, постать Антона Самійловича вивчали Богаченко А. О., Можаровський В. І. [4], Трегубов К. [26], Гридін В. [8], Озерянська І. М. [22], Скрипник М. О. [23; 25], Левченко В. В. [15], Луньова О. К. [17] та ін.

Метою роботи є проведення порівняльного та узагальнюючого аналізу наукової та суспільної діяльності А. О. Скальковського та А. С. Бориневича. Згідно з метою були висунуті такі **завдання**: висвітлити різнобічну науково-дослідницьку роботу вчених; з'ясувати їх роль у розвитку статистичних органів Одеси; розкрити значимість їх суспільної діяльності; акцентувати увагу на важливості їх участі у функціонуванні наукових товариств.

Об'єктом даного дослідження виступає розвиток вітчизняної науки (економіки, статистики, демографії, історії), а **предметом** постає науково-суспільна діяльність А. О. Скальковського та А. С. Бориневича.

Молоді роки і початок наукової кар'єри.

Аполлон Александрович Скальковський

В 1835 р. А. Скальковський здобуває дворянство, а двома роками потому його обрано на посаду секретаря Одеського відділення комерційної ради, яку вчений поєднував у 1841–1844 рр. з посадою чиновника з особливих доручень [2; 3; 29, с. 23–28].

Антон Бориневич походив з незаможної родини міщан, рано став самостійним, ще в дитинстві заробляючи уроками з математики, тому міг оплачувати собі

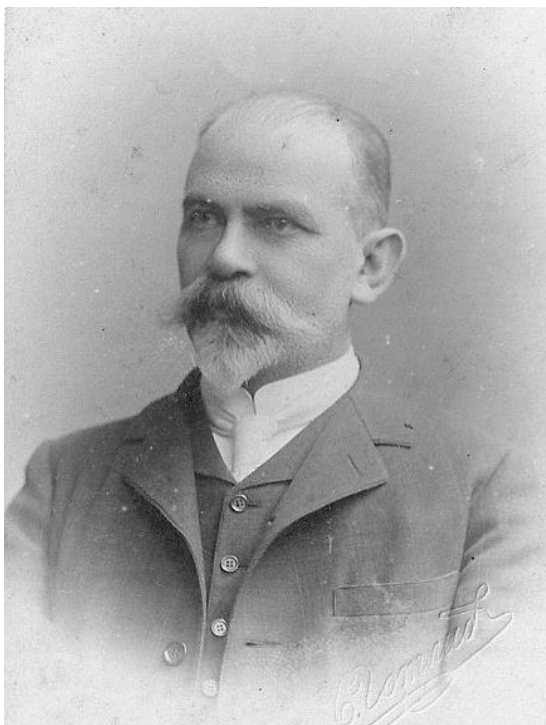
Аполлон Скальковський народився в м. Житомирі в заможній багатодітній родині дрібномаєтного поміщика чиновника Олександра Скальковського, яка могла дозволити надати дітям гідне домашнє виховання, а згодом і повітову школу. В 15-річному віці юнак вступив до фізичного відділення Віленського університету, вивчаючи додатково історію, статистику, політекономію та право, та одночасно працюючи над першим власним науковим твором «Взгляд на крестовые походы и их влияние на образованность Европы», який було представлено на іспиті з історії в 1825 р. В тому самому році молодий вчений перевівся до Московського університету, продовжуючи займатися історією та юриспруденцією, і в двадцятирічному віці отримав ступінь кандидата права та переїхав до Одеси в якості чиновника штату канцелярії генерал-губернатора Михайла Воронцова.

навчання в Рішельєвській міській гімназії. В 1877 році юнак вступив на фізико-математичний факультет Новоросійського університету і одночасно працював вчителем математики і креслення в Одеському технічно-залізничному училищі [8; 10]. Антон Бориневич показав себе ініціативним, справедливим, вмілим вчителем, справжнім ентузіастом, що працював над вдосконаленням навчальної діяльності закладу, а також брав активну участь у його суспільному житті. Вже в березні 1879 р. його було обрано педагогічною радою в помічники начальника училища, а згодом його кандидатура неодноразово розглядалася на посаду начальника училища (від пропозицій молодий вчений постійно відмовлявся, присвячуючи себе науці та викладанню). В травні 1879 р. його викладацька кар'єра несподівано обривається: Антона Бориневича було ув'язнено на відправлено на заслання до Східного Сибіру без пред'явлення обвинувачень (про дійсну причину вчений так і не дізнався). Отримавши в 1881 р. жадане звільнення, Антон Бориневич прибуває до Харкова, що був визначений для проживання під наглядом поліції. Молодий вчений продовжує вчителювання, захоплюється дослідженнями із земської статистики та влаштовується рядовим статистиком до Сумського повіту Харківської губернії. Статистичні дослідження настільки захопили Антона Бориневича, що постали об'єктом його наукових досліджень протягом усього подальшого його життя [4; 8; 10].

Отже, молоді роки обоє вчених присвятили здобуванню освіти та визначенню покликання. А. О. Скальковський одночасно з державною службою проявляє себе як історик, А. С. Бориневич обирає діяльність, пов'язану зі статистичними дослідженнями.

Науково-дослідна робота в галузі статистики й демографії.

А. О. Скальковський справедливо вважається одним із перших вчених-статистиків Одеського регіону. У 1863 р. він постав секретарем новоутвореного Одеського статистичного комітету (згодом головував у ньому близько 50 років), одночасно виконуючи членські обов'язки у Херсонському, Таврійському і Катеринославському статистичних комітетах. До його обов'язків входило збирання статистичних відомостей про місцевості, промисловість, залізниці, огляд лісів, портів, стану продовольчих запасів, інші статистичні розвідки. Статистичні праці вчений друкував у чотирьох випусках «Трудов Одесского статистического комитета» (близько 20 статей), «Записках общества сельского хозяйства Южной России», «Записках Русского географического общества», місцевих газетах («Херсонские губернские ведомости», «Одесский вестник», «Морской сборник» тощо). Найбільшу увагу А. О. Скальковський приділяв розвитку транспортної системи, яку він вважав голо-

Антон Самійлович Бориневич

вною умовою подальшого економічного розвитку. В 1849 році за своє ґрунтовне дослідження «Опыт статистического описания Новороссийского края» отримав Демидівську премію [5; 13; 29].

Науково-практична діяльність А. С. Бориневича в галузі статистики і демографії розпочалася в Харківській губернії, підсумком якої постала праця «Сборник статистическо-экономических и оценочных сведений по Богодуховскому уезду Харьковской губернии» (1886) [4]. Саме завдяки їй вчений здобув репутацію висококваліфікованого організатора статистико-демографічних досліджень. В подальшому на посаді завідувача новоствореного у 1890 році статистичного бюро м. Одеси бере на себе організацію статистичних робіт по повіту. Вже 5 років потому діяльність одеського статистичного бюро була оцінена не тільки у вітчизняних наукових колах, а й за кордоном. Саме завдяки зусиллям А. С. Бориневича був здійснений у 1892 році масштабний науково обґрунтований одноденний перепис м. Одеси, загальні риси якого актуальні і сьогодні. Він залучався і до проведення подальших переписів у регіоні. Праці вченого зі статистики сільського господарства постали вагомим доробком у розвитку сільськогосподарської галузі країни. А його дослідження з розвитку хлібної торгівлі багато років поспіль слугували базисом для подальших науково-практичних розробок [1; 4; 25].

Таким чином, у статистичній роботі А. С. Бориневича спостерігається наступництво, однак статистичні дослідження А. О. Скальковського мали переважно описовий характер, А. С. Бориневич привносив в роботу дослідника-статистика аналітичні і математичні методи, вивчаючи останні досягнення світової статистичної науки [1; 11].

Історичні праці вчених.

А. О. Скальковський справедливо вважається першим істориком, що систематично вивчав історію Причорномор'я та Одещини, завдяки цьому отримав від сучасників звання «Геродот Новоросійського краю». Вчений був ініціатором створення історичного архіву в Одесі та членом комісії із впорядкування архіву управління Новоросійського і Бессарабського генерал-губернатора. Неодноразово здійснював археографічні експедиції, огляди місцевих архівів Одеси, Миколаєва, Феодосії, Катеринослава, Кишинєва тощо. Перші історичні праці А. О. Скальковського були присвячені історії середньовіччя, після переїзду до Одеси вчений розпочав ґрунтовні дослідження історії Одеського регіону, вивчаючи процес його заселення, урбанізації і розвитку торгівлі. Суттєвий пласт досліджень пов'язаний з розквітом і занепадом запорозького козацтва. Тим не менш його бачення історії Одещини та гайдамаччини отримало неоднозначну оцінку сучасних історіографів. Одними з найвагоміших історичних досліджень вченого вважаються такі: «Первое тридцатилетие истории города Одессы, 1793–1823» (1837), «История Новой Сечи или последнего Коша Запорожского» (1885–1886), «Порубежники» (1849–1850) та інші. Археографічна діяльність А. О. Скальковського мала вагомий наслідок – публікацію великої кількості історичних джерел, що надавало його науковому доробку особливої цінності [20; 21; 24; 27–31].

А. С. Бориневич активно цікавився історією рідного краю, проводив власні історичні дослідження. Досить вагому цінність мають його роботи «Императрица Екатерина II. Новороссия и Одесса» (1896), «Новороссия в царствование Императрицы Екатерины Второй» (1896). Залучився вчений і до колективної праці над виданням «Одесса 1794–1894», провівши історичний аналіз благодійності монархів та установ Російської імперії. Записав і підготував до друку спогади свого батька, що увійшли до збірника статей «Из прошлого Одессы» (1894), готував до друку власне

дослідження «Історія населення міста Одеси з часу його заснування», присвячене 150-річчю міста. Тому Антон Самійлович справедливо вважається одним із провідних одеських вчених-істориків, що активно сприяли розвитку історичної науки [11; 15].

Суспільна діяльність та участь у наукових і професійних товариствах.

Активність А. О. Скальковського у створенні і функціонуванні наукових товариств дозволила вивести їх роботу на високий рівень. Він був одним із засновників, дійсним та почесним членом Одеського товариства історії і старожитностей, енергійним діячем та секретарем Товариства сільського господарства Південної Росії. За внесок у розвиток історичної науки обраний в 1856 році членом-кореспондентом Петербурзької академії наук та нагороджений орденом Св. Анни I ступеня. Постав засновником та головою Одеського архіву Міністерства внутрішніх справ. Головував у комісіях з заснування соляних промислів, з огляду справ одеського сирітського суду, з влаштування у Москві Політехнічної виставки тощо, був членом Віленської археологічної комісії. Вчений брав активну участь у Демидівських конкурсах Російської академії наук. Сприяв створенню в Одесі міської публічної бібліотеки, якій пізніше передав свої праці [2; 29].

А. С. Бориневич був активним учасником численних наукових та професійних товариств: Імператорське товариство сільського господарства Південної Росії, Одеське відділення Російського технічного товариства, Одеське товариство допомоги літераторам та вченим, Одеське товариство боротьби з туберкульозом, Педагогічне товариство та інші. Вчений відзначився активною діяльністю в організаціях і установах міста: комісія із завідування міським садівництвом, комісія з оцінки нерухомого майна, комісія з пенсійної каси міської управи. Здійснював консультування та був експертом з питань вирішення важливих економічних і соціальних проблем регіону: хлібна торгівля, побудова елеватора, аналіз неврожайності, пенсійна, страхова, банківська система тощо. Антон Самійлович брав активну участь у створенні осередків вищої освіти в Одесі. В 1939 р. на засіданні вченої ради Одеського кредитно-економічного інституту вченого було одноголосно висунуто кандидатом у члени Академії наук УРСР [1; 11].

Літературна і публіцистична діяльність

Діяльність А. О. Скальковського відзначається активною літературно-публіцистичною роботою. Вчений працював над написанням статей і критичних відгуків для «Одесского вестника» та інших періодичних видань міста, статистичних нарисів для «Журналу міністерства внутрішніх справ», «Адрес-календарь Одесского градоначальства». Пізніше, вже в 50-х рр. XIX ст. внаслідок вражень від подорожей Причорномор'ям, він пробує свої сили в белетристиці й написанні історичних романів у стилі Вальтера Скотта. Сучасний історик В. Хмарський стверджує про високу документальність даних творів, на які сучасні українознавці посилаються як на історичні джерела [29].

Різномісність тематик, жанрів, порушених автором проблем – основні характеристики активної редакційно-видавничої діяльності А. С. Бориневича. Вчений готував до друку статті і замітки в численні харківські, херсонські, одеські наукові і публіцистичні видання. Він був редактором кількох випусків «Новоросійського календаря», постійним співробітником газети «Одесские новости», секретарем редакційного комітету та одним із авторів фундаментального видання «Одесса 1794–1894» [1; 11].

Науковий доробок. А. О. Скальковському належить авторство близько 276 наукових праць з різноманітної наукової тематики, а також історичних романів [29].

Наукова спадщина А. С. Бориневича являє собою більше 50 творів за різними галузями науки: статистика і демографія, економіка, історія, географія, суспільно-політична проблематика (питання народної освіти, охорони здоров'я, гендеру). Крім того, вчений передавав досвід проведення глобальних статистичних досліджень, викладаючи в одеських вищих навчальних закладах [11].

Внесок нащадків. Двоє дітей А. О. Скальковського були суспільними діячами та здійснили значний внесок у розвиток культури Російської імперії. Костянтин Скальковський відзначився як російський адміністративний діяч, геолог, гірничий інженер та економіст, але нащадкам він більш відомий як публіцист, театрознавець та балетний критик [3]. Дочка вченого Ганна Бертенсон-Скальковська стала відомою російською оперною співачкою-сопрано [29].

А. С. Бориневич виховав чотирьох дітей, які проявили суспільні і культурні інтереси та здійснили помітний внесок в розвиток вітчизняної науки і культури. Зоя Бориневич-Бабайцева входила до кола провідних пушкінознавців СРСР, Людмила Бориневич вчителювала в гімназіях та вишах Одеси, Анатолій Бориневич став відомим науковцем зі статистики, економіки та організації сільського господарства, Володимир Бориневич займався науковим обґрунтуванням сільськогосподарського виробництва. За винятком Л. Бориневич, всі діти вченого були кандидатами наук [10; 11].

Дослідники дожили до 90-річного віку (Аполлон Скальковський не дожив до ювілею 3 дні; Антон Самійлович помер на 91 році життя), за спогадами сучасників, не втрачаючи активності та живого критичного мислення [1-3; 10; 11; 32].

Висновки. Враховуючи вищевикладене, можна справедливо стверджувати, що життєвий шлях обох вчених був достатньо довгим, а науково-творча активність характеризується багатогранністю і схожістю досліджуваних тематик. І А. О. Скальковський, й А. С. Бориневич були одеситами, відзначилися економічними, статистичними, демографічними, історичними дослідженнями, розвивали роботу статистичних закладів, вели активну суспільну діяльність, сприяли розвитку наукових товариств. Напрями їх науково-творчих пошуків часто перепліталися: статистичні пошуки містили ґрунтовні історичні дослідження, економічні статті доповнювалися географічними довідками з елементами історичного вивчення. А суспільно-політична і організаційна активність сприяла розвитку в Одесі наукового, суспільного, культурного життя.

Бібліографічні посилання

1. Антон Самойлович Бориневич. По случаю 40-летия его научно-педагогической и общественной статистической деятельности // Статистический Бюллетень. – 1923. – № 3–4. – С. 2–8.
2. Аполлонъ Александрович Скальковскій (По поводу девяностолетия его жизни) // Киевская старина. Ежемесячный исторический журнал. Январь 1898 г. – К. : Тип. Г. Т. Корчакъ-Новицкаго, 1898. – С. 158.
3. Б. Г. Константин Аполлонович Скальковский: некролог // Исторический вестник. – 1906. – Т. 104. – С. 971–980.
4. Богаченко, А. О. Визначний статистик А. С. Бориневич / А. О. Богаченко, В. І. Можаровський // Історія народного господарства та економічної думки Української РСР. – 1970. – № 4–5. – С. 166–169.

5. **Боровой, С. Я.** Про економічні погляди А.О. Скальковського / С. Я. Боровой // 3 історії економічної думки на Україні. – К. : Вид-во АН УРСР, 1961. – С. 56–75.
6. **Гончарук, Т. Г.** А. О. Скальковський як дослідник та оборонець прав транзитної торгівлі Одеси першої половини XIX ст. / Т. Г. Гончарук // Інтелекція і влада. Громадсько-політичний науковий збірник. Вип. 11. Серія: Історія. – Одеса, 2008. – С. 9–15.
7. **Гончарук, Т. Г.** Праці А. О. Скальковського на сторінках журналу "Экономический указатель" кінця 1850-х рр. / Т. Г. Гончарук // Науковий вісник / Одеський державний економічний університет. Всеукраїнська асоціація молодих науковців. – Науки: економіка, політологія, історія. – Одеса, 2010. – № 1 (102). – С. 180–191.
8. **Гридін, В.** Літописці нашого краю / В. Гридін // Комсомольська іскра. – 1969. – № 94 (4180). – С. 2–3.
9. Доктор економічних наук професор А. С. Бориневич : некролог // Сборник трудов Одесского кредитно-экономического института. Том II. – Одесса, 1947. – С. 143–144.
10. Інтерв'ю з Наталією Володимирівною Грідіною // З особистого архіву О. І. Ісаєвої.
11. **Ісаєва, О. І.** А. С. Бориневич (1855–1946) – вчений, педагог, фундатор центру статистичних досліджень в Одесі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.07 «Історія науки й техніки» / О. І. Ісаєва. – К., 2016. – 22 с.
12. **Котова, Н. О.** Аполлон Скальковський і його "Опыт статистического описания Новороссийского края" / Н. О. Котова // Записки історичного факультету Одеського державного університету імені І. І. Мечникова. – Одеса, 1999. – Вип. 8. – С. 126–132.
13. **Котова, Н. О.** Діяльність статистичних комітетів на Одещині у XIX – на початку XX ст.: автореф. дис. ... канд. іст. наук. : спец. 07.00.01 / Н. О. Котова. – Одеса, 2002. – 20 с.
14. **Кравченко, В. В.** А. О. Скальковський як історик гайдамачини / В. В. Кравченко // Вестн. Харьков. ун-та. Сер. "История". – Х., 1992. – № 263. – Вып. 26. – С. 114–125.
15. **Левченко, В. В.** Деятельность научных династий историков Одессы в 1920–40-х гг. / В. В. Левченко // Проблемы славяноведения : сб. научных статей и материалов. – Брянск : РИО БГУ, 2011. – Вып. 13. – С. 192–210.
16. Листи А. С. Бориневича до Г. С. Фінкельштейн, 1883 р. // Матеріали з особистого архіву Н. К. Островської.
17. **Луньова, О. К.** Антон Самійлович Бориневич та його внесок в економічну науку / О. К. Луньова // Науковий вісник: Науки: економіка, політологія, історія. – Одеса : ОДЕУ, 2006. – Вип. 5 (25). – С. 194–200.
18. **Марченко, М. І.** Одеське товариство історії і древностей. А.О. Скальковський / М.І. Марченко // Українська історіографія (з давніх часів до середини XX ст.). – К. : Вид-во Київ. ун-ту, 1959. – С. 175–182.
19. **Николаева, Т.** Была такая школа / Т. Николаева // Вечерняя Одесса. – 17 сентября 1994. – № 157–158. – С. 4–5.
20. **Новікова, Л. В.** Внесок А. О. Скальковського (1808–1898) у дослідження історії Південної України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / Л. В. Новікова. – Одеса, 2004. – 20 с.

21. **Новікова, Л. В.** Оцінка історіографічної спадщини Аполлона Олександровича Скальковського дослідниками української діаспори / Л. В. Новікова // Українознавчі діалоги в наукових дослідженнях та практичній діяльності (До 5-річчя відкриття канадсько-українського бібліотечного центру) : матер. міжнарод. наук.-практ. конф., Одеса, 8-9 жовтня 2002 року. – К. : ТОВ “Вид-во Аратта”, 2003. – С. 33–37.
22. **Озерянская, И.** Молодые годы статистика А. С. Бориневича / И. Озерянская // Вісник Одеського історико-краєзнавчого музею. – № 7. – 2009. – С. 30–41.
23. Одеський державний економічний університет. Нариси історії / Бородатий В. П., Скрипник М. О., Граждан В. Д., Редькін О. С. – Одеса : АТЗТ ІРЕНТТ, 2000. – 268 с.
24. **Першина, З. В.** Історія України в працях одеських дослідників / З. В. Першина // Український історичний журнал. – 1994. – № 6. – С. 53–64.
25. **Скрипник, М. О.** Антон Самойлович Бориневич — видатний вчений України / М. О. Скрипник // Вісник соціально-економічних досліджень : зб. наук. праць ОДЕУ. – О. : ОДЕУ, 2002. – Вип. 12. – С. 298–299.
26. **Трегубов, К.** Земский статистик : А. С. Бориневич / К. Трегубов // Вечерняя Одесса. – 26 июля 1980. – № 172 (2107). – С. 4.
27. **Хмарський, В. М.** А.О. Скальковський як дослідник гайдамацького руху / В. М. Хмарський // Записки исторического факультета Одесского государственного университета имени И. И. Мечникова. – 1995. – Вып. 1. – С. 99–116.
28. **Хмарський, В. М.** Археографічні публікації А.О. Скальковського з історії Одеси / В. М. Хмарський // Одесі-200 : тези доповідей Міжнародної науково-теоретичної конф., 6–8 вересня 1994 р. / Одеський державний університет імені І.І. Мечникова. Центр по вивченню зовнішньополітичних концепцій. Одеське товариство краєзнавців. – Одеса, 1994. – Ч. 2. – С. 83–84.
29. **Хмарський, В. М.** З історії розвитку археографії на Півдні України: Аполлон Скальковський / В. М. Хмарський // Записки історичного факультету / Одеського державного університету імені І. І. Мечникова. – Випуск 6. – 1998. – 319 с.
30. **Хмарський, В. М.** Аполлон Скальковський / В. М. Хмарський, Л. В. Новікова // Історіографічні дослідження в Україні. – К. : НАН України. Інститут історії України, 2003. – Вип. 12. – С. 52–73.
31. **Чумак, О. М.** Історія Нової Сербії у висвітленні А. О. Скальковського / О. М. Чумак // Заселення Півдня України: проблеми національного і культурного розвитку : наукові доповіді Міжнародної науково-методичної конф. Херсон, 21–24 травня 1997. – Херсон, 1997. – Ч. 1. – С. 86–87.
32. **Штерн, Сергей.** Цельная личность / С. Штерн // Одесский листок. – 1915. – № 58. – С. 3.

References

1. Anton Samojlovich Borinevich. Po sluchaju 40-letija ego nauchno-pedagogicheskoj i obshhestvennoj statisticheskoj dejatel'nosti // Statisticheskij Bjulleten'. – 1923. – № 3–4. – S. 2–8.
2. Apollon Aleksandrovich Skal'kovskij (Po povodu devjanostoletija ego zhizni) // Kievskaja starina. Ezhemesjachnyj istoricheskij zhurnal. Janvar' 1898 g. – K. : Tip. G. T. Korchak#-Novickago, 1898. – S. 158.

3. **B. G.** Konstantin Apollonovich Skal'kovskij (Nekrolog) // Istoricheskij vestnik. – 1906. – Т. 104. – С. 971–980.
4. **Bogachenko, A. O.** Vy`znachny`j staty`sty`k A. S. Bory`nevy`ch / A. O. Bogachenko, V. I. Mozharovs`ky`j // Istorija narodnogo gospodarstva ta ekonomichnoyi dumky` Ukrainy`s`koyi RSR. – 1970. – # 4–5. – С. 166–169.
5. **Borovoj, S. Ya.** Pro ekonomichni poglyady` A.O. Skal`kovs`kogo / S. Ya. Borovoj // Z istoriyi ekonomichnoyi dumky` na Ukraini. – K. : Vy`d-vo AN URSSR, 1961. – С. 56–75.
6. **Goncharuk, T. G.** A. O. Skal`kovs`ky`j yak doslidny`k ta oboronecz` prav tranzynoyi torgivli Odesy` pershoji polovy`ny` XIX st. / T. G. Goncharuk // Inteli-genciya i vlada. Gromads`ko-polity`chny`j naukovy`j zbirny`k. Vy`p. 11. Seriya: istoriya. – Odesa, 2008. – С. 9–15.
7. **Goncharuk, T. G.** Praci A. O. Skal`kovs`kogo na storinkax zhurnalu “Ekonomy`chesky`j ukazatel” kincyа 1850-x rr. / T. G. Goncharuk // Naukovy`j visny`k / Odes`ky`j derzhavny`j ekonomichny`j universy`tet. Vseukrayins`ka asociaciya mo-lody`x naukovciv. – Nauky`: ekonomika, politologiya, istoriya. – Odesa, 2010. – # 1 (102). – С. 180–191.
8. **Gry`din, V.** Litopy`sci nashogo krayu / V. Gry`din // Komsomol`s`ka is-kra. – 1969. – # 94 (4180). – С. 2–3.
9. Doktor jekonomicheskikh nauk Professor A. S. Borinevich : nekrolog // Sbornik trudov Odesskogo kreditno-jekonomicheskogo instituta. Tom II. – Odessa, – 1947. – С. 143–144.
10. Interv`yu z Nataliyeyu Volody`my`rivnoyu Gridinoyu // Z osoby`stogo arxivu O. I. Isayevoyi.
11. **Isayeva, O. I.** A. S. Bory`nevy`ch (1855–1946) – vcheny`j, pedagog, fundator centru staty`sty`chny`x doslidzhen` v Odesi: avtoref. dy`s.. na zdobuttyа nauk. stupenya kand. ist. nauk: 07.00.07 «Istoriya nauky` j texnyky`» / O. I. Isayeva. – K., 2016. – 22 s.
12. **Kotova, N. O.** Apollon Skal`kovs`ky`j i jogo “Opyt staty`sty`cheskogo opy`sany`ya Novorossy`jskogo kraya” / N. O. Kotova // Zapy`sky` istory`chnogo fakul`tetu Odes`kogo derzhavnogo universy`tetu imeni I.I. Mechny`kova. – 1999. – Vy`p. 8. – С. 126–132.
13. **Kotova, N. O.** Diyal`nist` staty`sty`chny`x komitetiv na Odeshhy`ni u XIX – na pochatku XX st.: avtoref. dy`s. ... kandy`data ist. nauk: 07.00.01. / N. O. Koto-va. – Odesa, 2002. – 20 s.
14. **Kravchenko, V. V.** A. O. Skal`kovs`ky`j yak istory`k gjadamachchy`ny` / V. V. Kravchenko // Vestn. Har`kov. un-ta. Ser. “Istorija”. – 1992. – № 263. – Vyp. 26. – С. 114–125.
15. **Levchenko, V. V.** Dejatel`nost' nauchnyh dinastij istorikov Odessy v 1920–40-h gg. / V. V. Levchenko // Problemy slavjanovedeniya: sb. nauchnyh statej i materialov. – Brjansk : RIO BGU, 2011. – Vyp. 13. – С. 192–210.
16. Ly`sty` A. S. Bory`nevy`cha do G. S. Finkel`shtejn, 1883 r. // Materialy` z osoby`stogo arxivu N. K. Ostrovs`koyi.
17. **Lun`ova, O. K.** Anton Samijlovy`ch Bory`nevy`ch ta jogo vnesok v ekonomichnu nauku / O. K. Lun`ova // Naukovy`j visny`k: Nauky`: ekonomika, politologiya, istoriya. – O. : ODEU, 2006. – Vy`p. 5 (25). – С. 194–200.
18. **Marchenko, M. I.** Odes`ke tovary`stvo istoriyi i drevnostej. A.O. Skal`kovs`ky`j / M.I. Marchenko // Ukrayins`ka istoriografiya (z davnix chasiv do seredy`ny` XX st.). – K. : Vy`d-vo Ky`yiv. un-tu, 1959. – С. 175–182.

19. **Nikolaeva, T.** Byla takaja shkola / T. Nikolaeva // Vechernjaja Odessa. – 17 sentjabrja 1994. – № 157–158. – S. 4–5.
20. **Novikova, L. V.** Vnesok A. O. Skal'kovs'kogo (1808–1898) u doslidzhennya istoriyi Pivdennoyi Ukrayiny: avtoref. dy's.. na zdobuttya nauk. stupenya kand. ist. Nauk : 07.00.01 «Istoriya Ukrayiny» / L. V. Novikova. – Odesa, 2004. – 20 s.
21. **Novikova, L. V.** Ocinka istoriografichnoyi spadshhy'ny` Apollona Oleksandrovy`cha Skal'kovs'kogo doslidny`kamy` ukrayins`koyi diaspori` / L. V. Novikova // Ukrayinoznavchi dialogy` v naukovy`x doslidzhennyax ta prakty`chnij diyal`nosti (Do 5-richchya vidkry`ttya kanads`ko-ukrayins`kogo bibliotechnogo centru): materialy` Mizhnarod. nauk.-prakt. konf., Odesa, 8–9 zhovtnya 2002 roku. – K.: TOV “Vy`d-vo Aratta”, 2003. – S. 33–37.
22. **Ozerjanskaja, I.** Molodye gody statistika A. S. Borinevicha / I. Ozerjanskaja // Visny`k Odes`kogo istory`ko-krayeznavchogo muzeyu – # 7. – 2009. S. 30–41.
23. Odes`ky`j derzhavny`j ekonomichny`j univerty`tet. Nary`s`y` istoriyi / Borodaty`j V. P., Skry`pny`k M. O., Grazhdan V. D., Red`kin O. S. – Odesa : ATZT IRENTT, 2000. – 268 s.
24. Pershy`na Z. V. Istoriya Ukrayiny` v pracyax odes`ky`x doslidny`kiv / Z. V. Pershy`na // Ukrayins`ky`j istory`chny`j zhurnal. – 1994. – # 6. – S. 53–64.
25. Skry`pny`k M. O. Anton Samojlovy`ch Bory`nevy`ch — vy`datny`j vcheny`j Ukrayiny` / M. O. Skry`pny`k // Visny`k social`no-ekonomichny`x doslidzhen` : zb. nauk. pracz` ODEU. – 2002. – Vy`p. 12. – S. 298–299.
26. **Tregubov, K.** Zemskij statistik : A. S. Borinevich / K. Tregubov // Vechernjaja Odessa. – 26 ijulja 1980. – № 172 (2107). – S. 4.
27. **Xmars`ky`j, V. M.** A.O. Skal'kovs'ky`j yak doslidny`k gajdamacz`kogo ruxu / V. M. Xmars`ky`j // Zapiski istoricheskogo fakul'teta Odesskogo gosudarstvennogo universiteta imeni I. I. Mechnikova. – 1995. – Vyp. 1. – S. 99–116.
28. **Xmars`ky`j, V. M.** Arxeografichni publikaciyi A.O. Skal'kovs'kogo z istoriyi Odesy` / V. M. Xmars`ky`j // Odesi-200: Tezy` dopovidej mizhnarodnoyi nauko-vo-teorety`chnoyi konferenciyi, 6–8 veresnya 1994 r. / Odes`ky`j derzhavny`j univerty`tet imeni I.I. Mechny`kova. Centr po vy`vchennyu zovnishn`opolity`chny`x koncepcij. Odes`ke tovary`stvo kraysnavciv. – Odesa, 1994. – Ch. 2. – S. 83–84.
29. **Xmars`ky`j, V. M.** Z istoriyi rozvy`tku arxeografiyi na Pivdni Ukrayiny: Apollon Skal'kovs'ky`j / V. M. Xmars`ky`j // Zapy`sky` istory`chnogo fakul`tetu Odes`kogo derzhavnogo univerty`tetu imeni I. I. Mechny`kova. – Vy`pusk 6. – Odesa, 1998. – 319 s.
30. **Xmars`ky`j, V. M.** Apollon Skal'kovs'ky`j / V. M. Xmars`ky`j, L. V. Novikova // Istoriografichni doslidzhennya v Ukrayini. – K. : NAN Ukrayiny`. Insty`tut istoriyi Ukrayiny`, 2003. – Vy`p. 12. – S. 52–73.
31. **Chumak, O. M.** Istoriya Novoyi Serbii u vy`svitlenni A. O. Skal'kovs'kogo / O. M. Chumak // Zaseleennya Pivdnaya Ukrayiny: problemy` nacional`nogo i kul`turnogo rozvy`tku: Naukovi dopovidi mizhnarodnoyi naukovometody`chnoyi konferenciyi. Xerson, 21–24 travnya 1997. – Xerson, 1997. – Ch. 1. – S. 86–87.
32. **Shtern, Sergej.** Cel'naja lichnost' / S. Shtern // Odesskij listok. – 1915. – № 58. – S. 3.

Надійшла до редколегії 28.05.2018